

Tadeusz Poklewski

O archeologicznej identyfikacji średniowiecznych miar powierzchni użytków rolnych

Acta Archaeologica Lodziensia nr 31, 141-154

1986

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TADEUSZ POKLEWSKI

O ARCHEOLOGICZNEJ IDENTYFIKACJI
ŚREDNIOWIECZNYCH MIAR
POWIERZCHNI UŻYTKÓW ROLNYCH

Zagadnienie miary powierzchni średniowiecznego miasta europejskiego ma ogromną literaturę, której tu przytaczać nie będziemy. Miejskie miary gruntowe i budowlane, znane z przekazów pisanych, wielokrotnie już zostały sprawdzone w terenie na zachowanych przykładach miast zabytkowych. W Polsce poruszamy się w tej kwestii dosyć swobodnie, z dużym prawdopodobieństwem rozróżniając regionalne i chronologiczne odmienności miar¹.

Inaczej problematyka ta przedstawia się w odniesieniu do średniowiecznej wsi. Tu też poznaliśmy już dość dobrze teoretyczne podstawy wiejskiego miernictwa gruntowego, zwłaszcza miar użytków rolnych i potrafimy je przełożyć na współczesny system dziesiętny². Jednakże brak nam ciągle dobrych i wiarygodnych przykładów transpozycji zapisów źródłowych na konkretne sytuacje terenowe. Należałoby od archeologów oczekiwać podejmowania takich prób. Tylko, że w odróżnieniu od średniowiecznego miasta, które dostarcza szeregu trwałych i sprawdzalnych punktów topograficznych w postaci elementów zagospodarowania przestrzennego, na przykład linii regulacyjnych, nawierzchni ulic i składników zabudowy, wieś średniowieczna polska tylko z rzadka pozwala takie trwałe elementy zidentyfikować.

Podejmując w badaniach tę problematykę archeolog natrafia w zasadzie na dwie podstawowe trudności. Pierwszą z nich stanowi niejednokrotny brak możliwości bezpośredniej identyfikacji znaleziska archeolo-

¹ Jest to już w znacznej mierze wiedza podręcznikowa (J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii od schyłku IV do końca XVIII w.*, Warszawa 1972, s. 266—273).

² Tamże, s. 270—273; także szczegółowe przykłady u Z. Podwińskiej, *Zmiany form osadnictwa wiejskiego na ziemiach polskich we wcześniejszym średniowieczu*. Wrocław 1971, s. 104—223. Dla Pomorza natomiast podniósł to K. Ślaski, *Uwagi o osadnictwie wiejskim na prawie rodzinnym*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 26: 1978, nr 3, s. 308—310.

gicznego z zapisem z dokumentu. Jest to trudność podstawowa, bowiem archeologicznie wykryte ślady osadnictwa, określane słusznie jako pozostałość wsi, są niemal z reguły bezimienne i nie można ich w sposób bezsporny i bez odrębnego dowodu związać z nazwą wsi, znaną z dokumentu pisanego, ale nie zanotowaną przeciw na zabytku archeologicznym³ Owszem, istnieją sytuacje odmienne, gdy identyfikacj  ubezpiecznia albo charakterystyczna topografia⁴ albo obecno  we wsi jakiegoś indywidualnego szczegółu, jakim w warunkach polskich może być, dajmy na to, murowany ko ci ł⁵. Do zupełnych za  wyjątków należy w warunkach polskich mo liwo  zastosowania kadastralnej metody identyfikacji znaleziska archeologicznego, datowanego na średniowiecze, ze wsp czesn  wsią i z jej nazw , zanotowaną już w  redniowieczu⁶.

Trudnością drugą, bardziej jeszcze skomplikowaną metodycznie, jest określenie na drodze archeologicznej strefy eksploatacji średniowiecznej i jej delimitacja dla poszczególnych wsi. Praktycznie jest to możliwe albo tam, gdzie prowadz  ku temu warunki topograficzne, na przykład w dolinach zalewowych rzek⁷, albo też na terenach polan puszczańskich⁸. Zupełnie wyjątkowe są sytuacje takie, jak obserwowana w Dobropolu na Pomorzu przez W. Filipowiaka, w których średniowieczne pola uprawne same w sobie stanowi  do dziś odrębne i wyr niaj ce się formy topograficzne, w dodatku powiązane kompleksowo ze zbadanymi archeologicznie i zidentyfikowanymi wsiami⁹.

Dla badań średniowiecznej strefy eksploatacji rolnej bardzo korzystna jest niewątpliwie fotografia lotnicza, zwi szcza wykonana z zastosowaniem odpowiedniego reżimu i technik fizyko-chemicznych. Szczególnie

³ Bli d to często popełniany przez badaczy, a licznych przykładów dostarczyły między innymi S. i S. M. Zajączkowskich, *Materiały do słownika geograficzno-historycznego dawnych ziem łeczyckiej i sieradzkiej do 1400 roku*, cz. 1, Ł dz 1966, cz. 2, Ł dz 1970.

⁴ Tak jest w wypadku na przykład Spicymierza nad Wartą (T. Poklewski, *Spicymierska wlo c grodowa w średniowieczu. Obraz gospodarczy*, Ł dz 1975, mapy 1 i 2).

⁵ Na przykład wieś wokół kolegiaty w Tumie pod Łeczyc , rozpoznana archeologicznie dla okresu od VII w. do wsp czesno ci (*Tum pod Łeczyc , kolegiata. Album dokumentacji*, Ł dz 1954—1959, maszynopis w. Archiwum Zakładu Archeologii Polski Środkowej IHKM PAN, Ł dz).

⁶ W. Filipowiak, *Wolinianie. Studium osadnicze*, cz. 1, Materiały, Szczecin 1962.

⁷ W takich wiśnie warunkach topograficznych lokuje się Spicymierz (Poklewski, *op. cit.*, s. 28—38).

⁸ Mam tu na myśli zamknięte poręby-polany, których średniowieczne pochodzenie daje się niekiedy udowodni .

⁹ W. Filipowiak, *Z badań nad wczesnośredniowieczną wsią zachodniopomorską (Dobropole, pow. Kamień)*, „Archeologia Polski”. t. 17: 1972, z. 1, s. 167—190; znamienne nota bene, że K. S laski, *op. cit.*, s. 308, nie zauwa y l wcale archeologicznej identyfikacji powierzchni u tytk w rolnych w Dobropolu, poprzestając tylko na podkre szeniu identyfikacji osad.

interesujący wydaje się tu francuski przykład układów cyrkularnych, z uwagi na wyjątkową możliwość jego datowania ¹⁰.

Nie wszędzie jednak i nie w każdym krajobrazie fotografia lotnicza może przynieść zadowalające rezultaty w kwestii rozdziału ogólnej strefy eksploatacji pomiędzy poszczególne wsie. Najczęściej na przeszkodzie stanie tu, zwłaszcza przy słabych gruntach, definitywne zniszczenie linii granicznych w wyniku erozji powierzchniowej spowodowanej długotrwałą uprawą. Często przyczyną braku efektu na fotografii lotniczej stają się albo zmiany granic pól uprawnych albo też zmiany w sposobie użytkowania terenu, na przykład jego okresowe zalesienie.

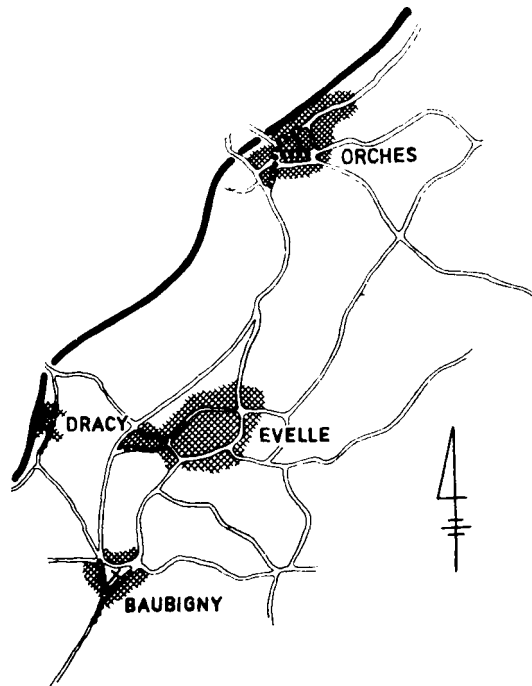
Dlatego też chyba w każdym wypadku, gdzie się to wydaje możliwe, należy — dla samcego udoskonalania metody badawczej — podejmować trud archeologicznego określenia rozmiarów terenów eksploatowanych przez każdą odrębną średniowieczną jednostkę osadniczą. A możliwe wydaje się to w wypadku burgundzkiej wsi Dracy z XIII—XIV w. Tym też przykładem, w braku polskiego, francuskim spróbuję się tutaj posłużyć.

Na południowo-zachodnim skraju łańcucha górskiego Côte-d'Or, w kasztelanii Saint-Romain, znajdowały się w średniowieczu cztery wsie, z których trzy istnieją do dzisiaj (ryc. 1). Są to: Baubigny, Orches i Evelle. Czwarta wieś, Dracy, opustoszała około 1400 r. i stopniowo zaginęła zostawiając tylko ślady w miejscowej toponomastyce ¹¹. Te właśnie informacje toponomastyczne w połączeniu z archeologicznymi badaniami powierzchniowymi doprowadziły do lokalizacji w terenie jej pozostałości, a następnie do jej systematycznego odsłonięcia i zbadania przy użyciu archeologicznych metod wykopaliskowych ¹².

¹⁰ J. Soyier, *La conservation de la forme circulaire dans le parcellaire français*, Paris 1970.

¹¹ A. Abramowicz, J. Chapelot, A. Nadolski, J.—M. Pesesz, T. Poklewski, *Le village bourguignon de Dracy [w:] Archéologie du village déserté*, I, „Cahiers des Annales”, 27, Paris 1970, s. 95.

¹² Badania archeologiczne Dracy rozpoczęła w 1965 r. polsko-francuska ekspedycja archeologiczno-historyczna Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN i Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, w ramach szerszej akcji badania średniowiecznych wsi opustoszałych we Francji, którą archeologicznie od strony polskiej kierował W. Hensel. Badaniami Dracy współkierowali A. Nadolski i J.—M. Pesesz. W trakcie tych badań odsłonięto znaczny obszar wsi, przeprowadzono też obszerną kwerendę w źródłach pisanych. Cechami zasadniczymi wsi jest znaczna liczba pozostałości domostw o konstrukcji kamiennej, usytuowanych na stoku pod wysoką ścianą skalną, w trzech rozchodzących się promieniście ciągach, zapewne wzdłuż domniemyanych dróg komunikacji wewnętrznej. Domostwa zdradzające cechy wielofunkcyjnych: mieszkalnych i gospodarczych jednocześnie, są wieloprzestrzenne w przyziemiu, niektóre bowiem w sposób bezsporny wykazują pierwotne istnienie wyższych kondygnacji. Wprawdzie dało się w trakcie badań wykryć jednoznaczne dowody na chronologiczne następstwo w niektórych ciągach, muszą to jednak być różnice czasowe niezbyt znaczne, ogólnie bowiem odkryte konstrukcje można datować na schyłek XIII i XIV w. na podstawie trzech kate-

Ryc. 1. Komuna Baubigny w Burgundii

Grubą linią oznaczono próg skalny, kropkami oznaczono domniemane pierwotne lokalizacje wsi. Rysowała Emilia Grabarczyk

Fig. 1. La commune de Baubigny en Bourgogne

En ligne grasse — la falaise; en pointillé — emplacements probables des villages. Dess. E. Grabarczyk.

W XIV w. wsią parafialną jest Baubigny. Stan ten zresztą trwa do dziś i tylko w tej wsi znajduje się kościół, nota bene dużo starszy, aniżeli XIV w. Trzy zatem wsie, które przetrwały dotąd, stanowią wspólną jednostkę kościelną. Są też obecnie jednostką administracyjną jako komuna Baubigny. Dracy należy bezwzględnie widzieć w średniowieczu w tej samej wspólnotce, bo mamy w źródłach zanotowane informacje o spontanicznych, nie nakazanych wymianach ludności, zachodzących między Dracy i Evelle, akceptowanych przez panów z Saint-Romain¹³.

Istnieje też pewna jedność geograficzna czterech wsi. Obszar, na którym się znajdują, to bardzo szeroko zakreślony i bogato ukształtowany zachodni brzeg doliny cieku wodnego, głęboko wcięty w wapienną płytę płaskowyżu. Dolina otwiera się ku północnemu wschodowi, na rozległą równinę doliny Saony. Północno-zachodnią granicę tego obszaru tworzy

gorii badań: źródeł pisanych; ruchomego materiału zabytkowego, zwłaszcza zaś monet; analizy archeomagnetycznej spalonych pozostałości kamiennych domostwa II i skały, przepalonej w związku z pożarem tego domostwa.

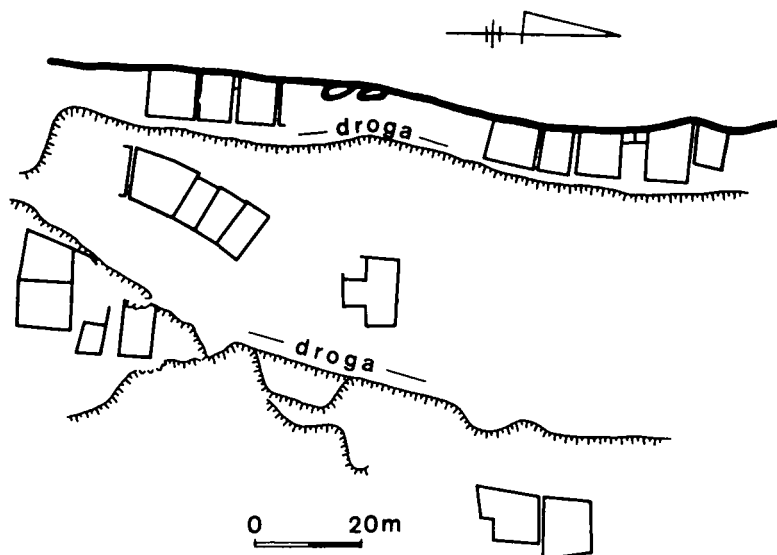
¹³ Robert Moreaul dit Draichey (A bramowicz i inni, *op. cit.*, s. 98 i 100).

wysoka krawędź wapiennej skały, stanowiącej podstawę płaskowyzu, a południowo-wschodnią właśnie ciek wodny w dnie doliny. Od północy obszar ten zamyka wysoka skała Saint-Romain, a od południa wzgórze z zamkiem La Roche-Pot. Już więc same warunki geograficzne dość jednoznacznie określają teren, w obrębie którego w zasadzie należałoby umieszczać strefę eksploatacji czterech wsi.

Wyodrębnienie tej strefy zdawałoby się może być zabiegiem prostym, jednakże należy je bezwzględnie poprzedzić próbą ustalenia, w jakiej mierze aktualna lokalizacja czterech wsi odpowiada ich lokalizacji średniowiecznej. Oczywiście, tu nie dostarczymy jednoznacznego dowodu na tożsamość lub różną ich lokalizację w średniowieczu i dzisiaj. Wydaje się, że bezspornie można by to ustalać tylko na podstawie badań archeologicznych, a takim poddano tylko Dracy i tylko ta lokalizacja średniowieczna jest potwierdzona w drodze badań. Bez podejmowania natomiast odrębnych prób dowiedzenia trzeba potwierdzić trwałość lokalizacji Baubigny, wyznacza ją bowiem średniowieczny kościół, będący punktem centralnym także dla wsi aktualnej. Potrzebę udowodnienia lokalizacji średniowiecznej ograniczamy zatem do Evelle i Orches.

Wydaje się, że w obu tych wypadkach można uprawdopodobnić hipotezę o tożsamości ich współczesnej lokalizacji ze średniowieczną wówczas, gdy porównamy je z Dracy i Baubigny.

Obserwacja odkrywanych w Dracy reliktyw średniowiecznych domostw doprowadza nas do zauważenia w ich powierzchniach wielkości powtarzalnych. Na 18 odsłoniętych całkowicie budynków 9 praktycznie

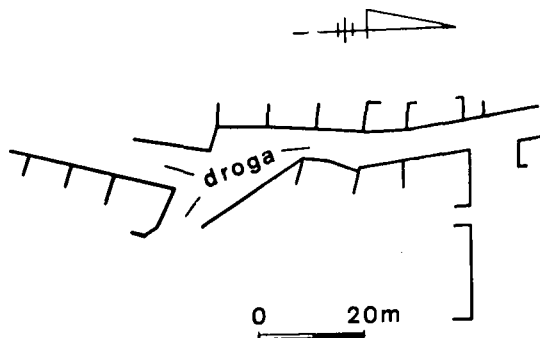

Ryc. 2. Rzut parcel budowlanych, t. zw. meix, w Dracy. Rysowała Emilia Grabarczyk

Fig. 2. Plan des parcelles à bâtir, dites meix, à Dracy. Dess. E. Grabarczyk

powiela kwadrat o boku 9 m, zaś 7 — prostokąt stanowiący $\frac{2}{3}$ tego kwadratu. Jest tu więc wyraźna wspólna miara liniowa — 3 m, zawsze zwielokrotniona dwa lub trzy razy. Typologicznie Dracy można uznać za wieś o zabudowie zwartej (ryc. 2).

Podobny typ zwartej zabudowy z domami o identycznych powierzchniach 9×9 m i 6×9 m odnajdujemy w jednej partii Evelle, a sprawdza się on na odcinku długości około 90 m w ciągu 9 lub nawet 10 budynków i placów budowlanych (ryc. 3). Sądzę, że nie jest to przypadkowa zbieżność i że można ją potraktować jako argument na rzecz tej samej, a więc średniowiecznej chronologii obu lokalizacji wsi: Dracy i Evelle.

Ryc. 3. Rzut parcel budowlanych, t. tzw. meix, w wycinku Evelle. Rysowała Emilia Grabarczyk

Fig. 3. Plan des parcelles à bâtir, dites meix, dans le secteur d'Evelle. Dess. E. Grabarczyk

Nie przeprowadziliśmy podobnej próby w Orches, nie możemy więc odnieść powyższego dowodu także i do tej wsi. Nie obserwowaliśmy też pod tym kątem Baubigny, drugiej wsi o dowodnie średniowiecznej lokalizacji, choć w odniesieniu do tej wsi model może się nie sprawdzić, jest to bowiem wieś parafialna, w której obecność kościoła mogła wpływać na inny system podziałów wiejskich gruntów budowlanych.

Obie wsie o niezaprzeczalnie średniowiecznej lokalizacji dostarczają jeszcze jednego elementu, który można porównać i uznać za wspólny z Orches i Evelle. Jest to mianowicie charakterystyczne rozmieszczenie zwartej zabudowy w rozwidleniu ciągów komunikacyjnych. Zdaję sobie sprawę z tego, że w znacznej mierze takie rozwiązanie planu wsi jest wynikiem specyficznej topografii terenu, ale chyba i wskazuje na celowy dobór miejsca o takich właśnie cechach topograficznych. Nowożytny i współczesne partie Evelle i Orches są inaczej rozwiązane przestrzennie, raczej na zasadzie kątów prostych. Chyba więc tę cechę, wspólną dla wszystkich czterech wsi, można przyjąć także za argument o chronologicznej jedności lokalizacji tych wsi, który skłaniałby do uznania ich lokalizacji za pochodzące ze średniowiecza.

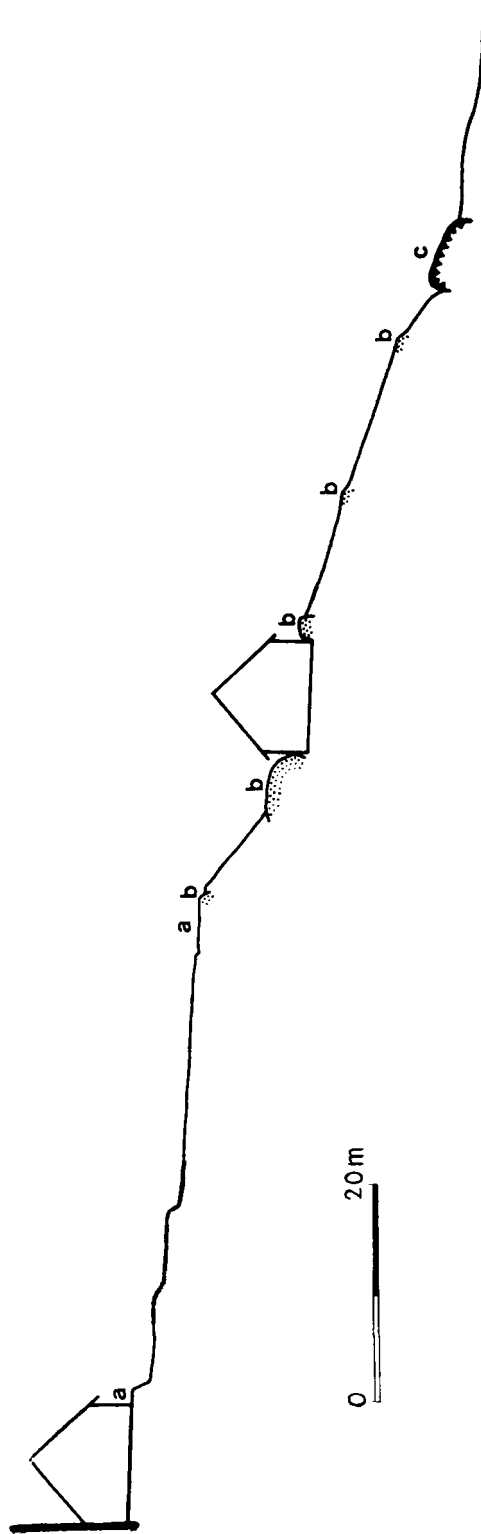
Możemy zatem chyba dzisiejszą strefę eksploatacji czterech wsi uznać za obszar, w obrębie którego należy zamknąć także całą średniowieczną strefę eksploatacji. Przy tym trudno obie te strefy identyfikować pod względem powierzchni już z góry, choć istnieją argumenty przemawiające w pewnym sensie za takim rozwiązaniem. Wprawdzie bowiem, wraz z konstrukcją nowych maszyn rolniczych, zdolnych pracować na stokach o większych nachyleniach, pod uprawy zajęto ostatnio wszelkie grunty niedostępne dotąd dla uprawy mechanicznej, powiększając znacznie rozmiary strefy eksploatacji, ale na takim właśnie stoku usytuowany rejon Dracy użyto już dla uprawy rolnej dwukrotnie: właśnie w średniowieczu i potem w okresie wyżu demograficznego we Francji u schyłku XIX w.¹⁴

Obszar strefy eksploatacji naszych czterech wsi posiada, jak już wspomniano wyżej, bardzo urozmaicony kształt powierzchni i dlatego łatwiej go poddać próbom rekonstrukcji podziałów historycznych gruntu, aniżeli można to zrobić w stosunku do każdej płaszczyzny. Pierwsze kroki w kierunku podjęcia takich badań w stosunku do Dracy uczyniono automatycznie, określając przede wszystkim wielkości i kształty działek budowlanych, burgundzkie *meix*, oraz ujawniając szereg elementów wewnętrznych podziałów na stoku zamkniętym dwoma ciągami zabudowy wsi, murków oporowych i krawędzi teras, które to podziały zdają się pozostawać w przyczynowym związku z kształtem i sytuacją działek budowlanych. Byłby to chyba teren przyzagrodowej eksploatacji rolnej, tak zwane *ouches*. Jest to jednak powierzchnia malutka, licząca w sumie około 25 a (ryc. 4). Nas tu natomiast interesują pola.

Jeszcze do niedawna powszechnie używaną w interesującym nas tutaj rejonie Burgundii jednostką powierzchni gruntu uprawnego była *ouvrée* albo *oeuvrée*, której wielkość odpowiadała 4,28 a. Jednostką wyższego rzędu zaś był *journal*: w górach — mały z 5 *oeuvrées*, w dolinie Saony lub na zbożodajnym *plateau* — duży z 8 *oeuvrées*. W Winnicach zatem podstawowa miara gruntu wynosiłaby niemal 21,5 a, zaś na polach ornych — 34,25 a. Nazwy wskazują, że chodzi tu o pochodne od jednorazowych, dziennych możliwości obróbczych typowej wiejskiej jednostki gospodarczej, zapewne jednej rodziny dysponującej jedną jednostką sprzężają¹⁵.

¹⁴ Abramowicz i inni, *op. cit.*, s. 101.

¹⁵ Informacje te zawdzięczam przede wszystkim panu Charles Labry, właścicielowi winnicy, wybitnemu znawcy geologii, archeologii i historii Burgundii,acz amatorowi. Należy tu wszakże zwrócić uwagę i na pewną analogię ze starożytności. W italskich winnicach I w. n. e. winnicę dzieliło się na jugery równe 26,22 a i trzem pletrom. Jeden pletr równy był 8,74 a, czyli praktycznie niemal 2 *oeuvrées*. Juger byłby zatem o 1 *oeuvrée* większy od 1 *journal'a* (porównaj: J. K o l e n d o, *Normy pracy i wydajność pracy w rolnictwie starożytnej Italii na przykładzie winnej latorośli*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” R: 24: 1976, nr 3, s. 413—418). Na różnicę może wpływał rodzaj uprawianego terenu, na przy-

Ryc. 4. Przekrój przez północną część Dracy oraz przez terasy pól przyzagrodowych

a — drogi, b — progi skalne, c — składowisko kamieni na dawnej granicy pól, tzw. murger.
Rysowała Emilia Grabarczyk

Fig. 4. Coupe par la partie septentrionale de Dracy ainsi que coupe des terrasses occupées par les enclos

a — chemins; b — ressauts rocheux; c — entassement de pierres à la limite ancienne des champs, nommé murger. Dess. E. Grabarczyk.

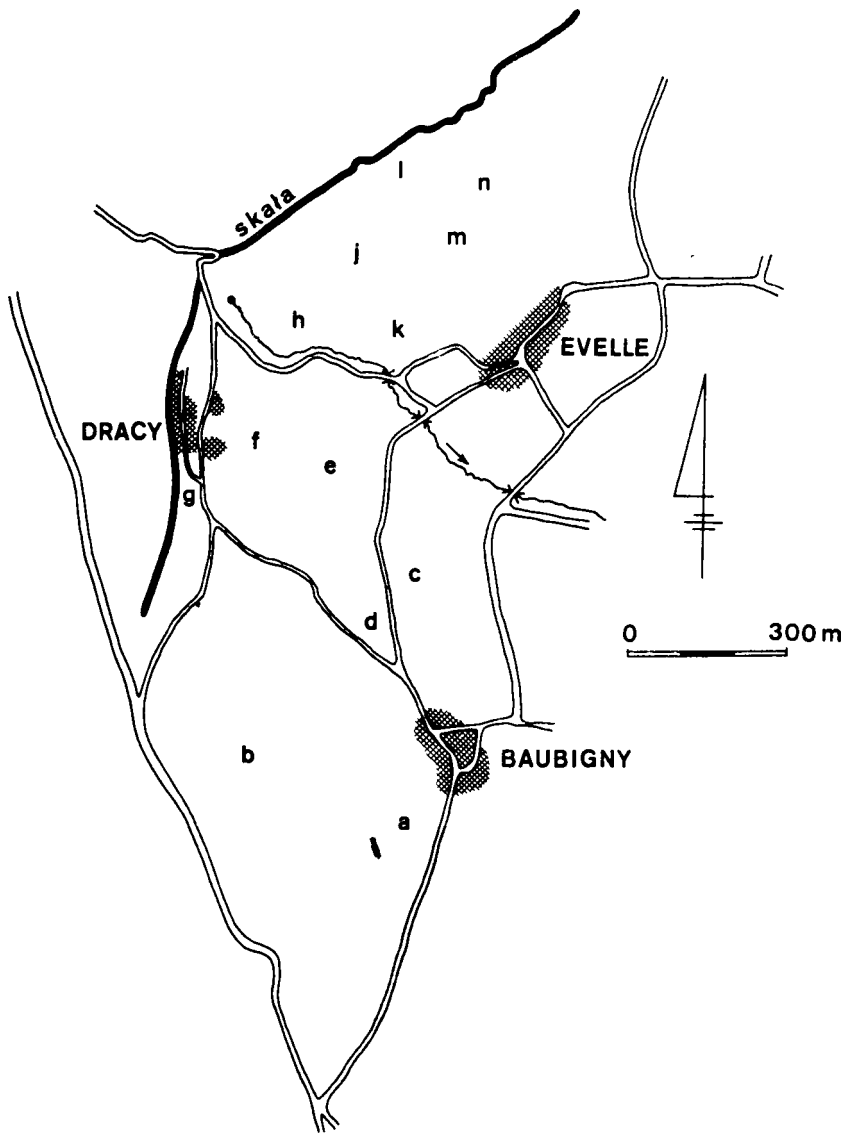
Dla badań strefy eksploatacji rolniczej historyk zachodnioeuropejski częściej, aniżeli ma to miejsce w Polsce, dysponuje dawniejszym kadastrem. Wykorzystanie zaś kadastru dla potrzeb rekonstrukcji przemian w użytkowaniu powierzchni uprawnych uzyskuje nawet we Francji odrębną nazwę archéologie du paysage¹⁶. Gminny kadastr Baubigny z 1953 r. powstał w oparciu o dawniejsze. Zachował się na nim dawniejszy podział parcel oraz nazewnictwo nawiązujące wyraźnie do czasów fizycznej zależności chłopca od seniora, a więc przedrewolucyjnych. Jedna z parcel nosi nazwę „la corvée”, która to nazwa odnosi się do uprawy gruntu na rzecz osoby trzeciej, inna znów — „derrière le chapitre” i odnosi się do kapituły katedralnej w Autun, zlikwidowanej w 1789 r.¹⁷ Mamy jednakże wskazówkę i na to, że nazewnictwo powstało już po zaginięciu wsi Dracy, relikty tej wsi odkopano bowiem pod skałą w parceli „sous les roches de Baubigny”. Zresztą do dziś skała nad Dracy nosi nazwę *Roche de Baubigny*, zaś sąsiadująca z nią — *Roche d'Evelle* i wreszcie trzecia — *Roche d'Orches*. Choć przecie wieś Dracy bliższa jest skał zarówno od Baubigny jak i od Evelle. Dlatego też obszar uprawny Dracy nie może wynikać z samego nazewnictwa kadastralnego. Trzeba do jego określenia użyć drogi bardziej skomplikowanej.

Dzisiejsze tereny uprawne, położone między krawędzią skalną a Baubigny oraz Evelle, można podzielić z grubsza na 5 obszarów, rozdzielonych siecią dróg oraz ciekami wodnym spływającym do dna doliny po stoku, spod skały od źródła, zwanego dotąd *Fontaine de Dracy*, a znajdującego się w zagłębieniu na północ od tej wsi (ryc. 5). Obszar na południowy zachód od Baubigny liczy nieco ponad 20 ha i dzieli się niemal na pół na parcelę dolną „derrière Baubigny” oraz górną „aux craies” (piaśnice). Góra dziś nieuprawna, taką byłaby — jako wychodnia piasków i żwirów — zapewne i w momencie powstawania lokalnego nazewnictwa. Dół natomiast komunikacyjnie wiąże się z Baubigny i wsi tej bezpośrednio dotyka. Obszar między Baubigny i Evelle, może najłatwiejszy do uprawy, to owa wspomniana już „la corvée”, którą też automatycznie wyłączamy z naszych rozważań jako nie bezpośrednio chłopski grunt. Kolejny obszar leży wokół wsi Evelle, a nazwy jego par-

kład jego większa górzystość. Warto tu jednak dodać, że Dracy było w XIV w. zwolnione od „corvée de charrue”, w odróżnieniu od Baubigny i Orches; może więc nie mówić tu o sprzężaju? (porównaj: F. Piponnier i A. Geslan, *Mobilier archéologique et genre de vie paysan*, „Ethnologie française”, t. 3, z. 1—2, s. 121).

¹⁶ P. Dufournet, *Pour une archéologie du paysage. Une communauté agraire secrète et organise son territoire*. Paris 1978.

¹⁷ Odnosi się to zwłaszcza do parceli „derrière le chapitre”, nawiązującej do posiadłości kapituły katedralnej z Autun, która w naszych wsiach posiadała prawo poboru dziesięciny i dla jej gromadzenia wzniosła stodołę w najlepszym komunikacyjnie punkcie interesującego nas tu obszaru.

Ryc. 5. Podstawowe parcele wokół Dracy według kadastru w przeryszie z 1953 r.
 a — „Derrière Baubigny”, b — „Aux Craies”, c — „La Corvée”, d — „Derrière le Chapitre”,
 e — „En Bras”, f — „Les Champs de Bras”, g — „Sous les Roches de Baubigny”, h — „En
 Dréché”, j — „Sous le Bois Michel”, k — „Sur Evelle”, l — „Les Trois Roches”, m — „En
 Moulinot”, n — „Sur le Chemin Neuf”. Rysowała Emilia Grabarczyk

Fig. 5. Parcelles principales autour de Dracy d'après le plan cadastral de 1953
 a — „Derrière Babubigny”, b — Aux Craies”, c — „La Corvée”, d — „Derrière le Cha-
 pitre”; e — „En Bras”; f — „Les Champs de Bras”; g — „Sous les Roches de Baubigny”;
 h — „En Dréché”; j — „Sous le Bois Michel”; k — „Sur Evelle”; l — „Les Trois Roches”;
 m — „En Moulinot”; n — „Sur le Chemin Neuf”. Dess. E. Grabarczyk.

cel wiążą się bezpośrednio z wsią, na przykład „sur le four”. Też więc trudno go przypisywać Dracy.

Obszar czwarty lokalizujemy między skałą Evelle, ciekim wodnym od „fontaine de Dracy” i wsią Evelle. Tu wyznaczono kilka małych parcel. Nazwa jednej zdradza bardzo późne pochodzenie („sur le chemin neuf”), zapewne bowiem nowa droga, z początku naszego stulecia, oddzieliła ją od innej parceli. Natomiast dwie nazwy naprowadzają nas wyraźnie na ślad Dracy: górna parcela „en Dréché” (Dracy w dialekcie burgundzkim) i pod nią leżąca „sur Evelle”. Między nimi można by dopatrywać się dawnej granicy gruntów Dracy i Evelle, jeżeli nasza kwalifikacja parceli „derrière Baubigny” jako własności Baubigny jest prawidłowa. Obok parceli „en Dréché” jest parcela „sous le bois Michel”, następna „les trois roches” jest oczywistym nieużytkiem, a niższe, jak już powiedzieliśmy tutaj, wiązałyby się dawniej z poprzednim obszarem, oderwane odeń obecnie przez nową drogę. Tak więc całość powierzchni uprawnej, którą w tym obszarze można by wiązać z gruntami Dracy, liczy około 5,5 ha.

Ostatni, piąty obszar leży bezpośrednio poniżej wsi Dracy, a nazwy dwu składających się nań parcel: „les champs de bras” i „en bras”, wiążą się we Francji z uprawą chłopską, ze wspólnotą wiejską. Obszar ten liczy około 16 ha. Od Baubigny odgranicza go mała parcela kapituły katedralnej z Autun ze stodołą na zbiory dziesięcinne¹⁸, natomiast od Evelle dzieli go właśnie parcela „la corvée”. Chyba więc, tak wyraźnie oddzielony od pozostałych wsi, to mogłyby być właśnie obszar uprawny Dracy.

W sumie więc gruntów uprawnych Dracy winni byśmy szukać właśnie w bezpośredniej bliskości wsi, na obszarze otoczonym z zewnątrz parcelami „derrière le chapitre”, „la corvée” i „sur Evelle”, liczącym łącznie około 21,5 ha powierzchni. Byłaby to powierzchnia minimalna, istnieją bowiem możliwości nieznacznego rozszerzenia tego obszaru na północne nieużytki i — może — w stronę nowej drogi, nie wpłynie to jednak na faktyczne zwiększenie powierzchni gruntów uprawnych, bo i na stoku górskim, na którym lokują się obie parcele „les champs de bras” i „en bras”, też nie cała powierzchnia nadaje się do wykorzystania pod uprawę. Jest tam kilka jałowych rolniczo wychodni skały wapiennej.

Pozostańmy więc przy powierzchni 21,5 ha. Jest to liczba kusząca, przypomina bowiem 21,4 a, czyli 1 *petit journal* — tradycyjną miarę powierzchni uprawnej w winnicach burgundzkich. Na obszar uprawny Dracy mogłoby się zatem, naszym zdaniem, składać około 100 *petits journaux*.

Liczba gospodarstw w Dracy nie da się ustalić precyzyjnie. Nadto wiele jest wskazówek zmieniania się tej liczby w ciągu około 150 lat

¹⁸ Stodoła zachowała się do dzisiaj.

istnienia wsi. Pewnie zatem i obszar jej bezpośredniej eksploatacji rolniczej odpowiednio się zmieniał. Mamy, jak już wspomniano wyżej, świadectwa przenosin mieszkańców Dracy do innych wsi, zapewne z zachowaniem własności upraw¹⁹. Interesowałby nas zatem tutaj stan wyjściowy. W 1285 r. wieś liczy 15 dymów. Dotąd podczas wykopalisk odsłonięto w niej relikty co najmniej 20 domostw, stanowiących jednocześnie samodzielne jednostki gospodarcze. Da się jednak wśród nich stwierdzać fakty dobudowywania i fakty ubytków. Co najmniej 3 domostwa dobudowano do innych powodując tym faktem wprowadzenie zmian w domostwach już istniejących²⁰. 8 budynków spłonęło około 1360 r. całkowicie lub częściowo i tylko niektóre z nich reużytkowano. Jest więc wyraźny obraz ruchu w zabudowie i w użytkowaniu tejże w Dracy. I nawet, jeżeli wiemy, że wieś nie została jeszcze odkopana w całości i że istnieje możliwość odkopania w niej jeszcze 4—5 domostw, to przecież możemy już teraz ustalać wyjściową liczbę gospodarstw na około 15, a maksymalną — na 20—22.

Owych 100 wyliczonych wyżej tradycyjnych jednostek powierzchni uprawnej dzieli się niemal bez reszty na 14, dając w wyniku 7,14 jednostki. Może więc powstająca wieś Dracy to właśnie 14 domów z gruntami, liczącymi 7 *petits journaux* dla każdego gospodarstwa²¹. W momentach wzrostu zaludnienia wsi obszar upraw spadałby do przeciętnie 5 *petits journaux* na dym. Czyli indywidualna statystyczna powierzchnia uprawna wahałaby się między 1,5 i 1 ha.

Sytuacja topograficzna najbliższych Dracy parcel „les champs de bras” i „en bras” zdaje się zachęcać do snucia dalszych hipotez. Stok, na którym znajdują się parcele, składa się z długich na całą parcelę, a więc na około 350 m, teras o mniej więcej podobnej szerokości 60 m. Każda terasa kończy się mniej lub bardziej urwistą i wyraźną wychodnią skały wapiennej. Powierzchnia owych teras zbliżałaby się zatem do 10 *petits journaux*. Każda terasa mogłaby zatem stanowić pozostałość pola, urządzonego na naturalnym stopniu erodującej skały i zapewniającego minimalną powierzchnię uprawną dwu jednostek gospodarczych z okresu maksymalnego zaludnienia wsi.

Podjęte tutaj rozważania mają charakter czysto spekulatywny. Prowadzą nas jednak do sformułowania założenia teoretycznego dla archeologa i dla bardziej praktycznie, aniżeli to zrobił P. Dufournet²², rozu-

¹⁹ Porównaj przypis 13.

²⁰ Dom III w stosunku do domu II, dom XIIbis w stosunku do domu XII, dom XVI w stosunku do domów XIV i XVII.

²¹ Wypada tu znów odwołać się do Kolumelli, który mówi, że jeden wykwalifikowany niewolnik uprawia w ciągu roku winnicę o powierzchni 7 jugerów (K o l e n d o, *op. cit.*, s. 413). Liczba 7 powtarza się zatem. Można więc przypuścić, że cykl technologiczny przy ręcznej uprawie winnicy pozwalał jednemu człowiekowi uprawić 7 małych jednostek zbliżonych powierzchnią do 0,25 ha.

²² D u f o u r n e t, *op. cit.*, s. 312—335.

mianej „archéologie du paysage”. Zakładając możliwość ujawnienia metodami wykopaliskowymi granic średniowiecznych pól uprawnych, staramy się tu wskazać bezpośrednio miejsca poszukiwań owych granic w terenie, z uwzględnieniem miar powierzchni, zamykanych owymi granicami. W wypadku Dracy takie poszukiwania zdają się budzić tym więcej nadziei na pozytywny rezultat, że tradycyjnie cały teren tej wsi i ten, który jej tu staramy się przypisać, stanowi rezerwę gruntów, którą pod uprawę wykorzystuje się tylko w okresach wzmożonego głodu ziemi. Granice pól zatem, wobec braku ciągłości w użytkowaniu, nie muszą się powtarzać i mogą być łatwiejsze do odczytania w stratygrafii stanowiska i do datowania. Mamy już zresztą pozytywną próbkę w obszarze wewnątrzwioskowych upraw przyzagrodowych.

Wydaje się, że badania samej aglomeracji Dracy osiągnęły ten poziom wiedzy, przy którym warto pokusić się o rozszerzenie programu badawczego na strefę eksploatacji. I wydaje się, że w tym konkretnym wypadku można ten program realizować metodami archeologicznymi z perspektywą uzyskania pomyślnego wyniku.

Formy powierzchni średniowiecznych użytków rolnych miałem okazję badać metodami archeologicznymi w terenie niezbyt korzystnym dla tego rodzaju badań, bo na słabych gruntach dna dolinnego rzeki Warty, w Spicymierzu²³. Wydaje się również, że badania te przyniosły rezultat pozytywny, acz głównie zrealizowano je przy pomocy poszukiwań powierzchniowych, wyrywkowo tylko sprawdzając rezultaty metodami wykopaliskowymi. Topografia okolicy Dracy, a zwłaszcza topografia potencjalnych użytków rolnych, które próbowałem wyżej określić i lokalizować, zdaje się prowadzić do wniosku, iż w wypadku tej wsi, przy trwałych elementach topografii terenu i przy częściowo skalnym podłożu, metoda wykopaliskowa okaże się najbardziej korzystna dla rozpoznania układów pól i dla określenia miar powierzchni użytych do ich wytyczenia w średniowieczu.²⁴

DE L'IDENTIFICATION ARCHÉOLOGIQUE
DES UNITÉS MÉDIÉVALES
DE MESURE DE SUPERFICIE DES TERRAINS AGRICOLES

Résumé

La zone d'exploitation agricole est ordinairement étudié à l'aide des sources écrites, mais souvent elle peut l'être aussi grâce à la photographie aérienne en rapport avec les plans cadastraux. Dans certains cas cependant, les terres de culture agricole peuvent être définies au moyen de méthodes archéologiques. Ces

²³ P o k l e w s k i, *op. cit.*, s. 39—58, mapy 2 i 4.

²⁴ Sytuacja pól uprawnych w komunie Baubigny zdaje się być dość typowa dla eksploatacji rolnej w terenach górzystych we Francji (np. w Pirenejach: E. Le Ray Ladurie, *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*, Ed. Gallimard, 1975, s. 26).

méthodes devraient donner des résultats plus exacts aussi bien dans la définition de la superficie des cultures que dans leur datation.

Il semble qu'il soit possible de bien dater l'extension des terres agricoles du village de Dracy en France, car ce village n'existait qu'au XIIIe et XIVe siècle. Il est peut-être également possible de les distinguer des terroirs des villages voisins, en se servant d'abord du cadastre, et en procédant ensuite à des fouilles pour découvrir les limites probables des terrains.

Les observations, faites jusqu'à présent, amènent à la conclusion, que la superficie primaire du terroir agricole à Dracy pouvait compter environ 21,5 ha. C'est une superficie rapprochée de la valeur de 100 petits journaux. Chaque petit journal, qui est une ancienne mesure bourguignonne de superficie des terrains viticoles, se compose de 5 ouvrées, ayant chacune 4,28 a, le petit journal a donc une superficie de 21,4 a. On sait qu'en 1285 Dracy comptait 15 feux, mais le village avait pris naissance plus tôt. C'est pourquoi on peut supposer, en se basant sur le principe que la superficie primaire agricole était d'environ 100 petits journaux, que ce village comptait à sa naissance 14 feux, dont chacun avait 7 petits journaux de culture agricole.

Les résultats des fouilles à Dracy, ont amené à la découverte des vestiges de plus de 20 demeures existant simultanément à l'époque de l'apogée du village et au milieu de terres arables ayant conservé la même superficie.

Les fouilles réalisées jusqu'à présent ont permis d'obtenir des données se rapportant à l'organisation des enclos à Dracy, par contre l'étude topographique des terrains autour du village y démontrent l'existence de certaines unités de mesure qui se répètent, et sont proches chaque fois de 21,5 a, c'est à dire la valeur de 5 petits journaux. On peut donc supposer qu'il s'agit là de traces d'organisation des terres de culture du village à la période de son apogée et que ces traces peuvent être identifiées par la méthode archéologique. Il serait donc intéressant de lancer une recherche sur ce sujet.

Ces constatations mènent à un autre résultat encore. L'agronome romain du 1er siècle après J. C., Columelle, indique dans son oeuvre „De Re Rustica” que les terrains viticoles en Italie étaient divisés en „iugera” d'une superficie de 26,22 a chacun. Le „iugerum” de Columelle correspond à 6 ouvrées bourguignonnes. Columelle écrit qu'un esclave expérimenté pouvait faire manuellement la culture de 7 „iuger” de terrain viticole. On trouve donc également ici une coïncidence avec les calculs qui concernent la superficie primaire des terrains agricoles de Dracy. On peut présumer qu'une superficie de terrain viticole d'environ 0,25 ha était celle qu'un homme seul pouvait cultiver manuellement au cours de l'année.

Ces deux coïncidences, même si on prend en considération le fait que la Bourgogne appartenait au cercle classique de culture, renforcent la probabilité des résultats de reconstitution obtenus ici, concernant les superficies des terrains de culture agricole au Moyen-Age à Dracy. Ces faits incitent donc à procéder à une entreprise de vérification archéologique.

